

УДК 911.3+627.152.153.(282.247.318)

Лаврик О.Д.

Порівняльний аналіз структури натуральних та антропогенних ландшафтів заплави Південного Бугу

Проведений порівняльний аналіз структури натуральних і антропогенних ландшафтів заплави Південного Бугу в межах сіл Медвідка – Лаврівка Вінницької області. Описані урочища сучасної заплави. Картоосхеми детально відображають процес перетворення натуральних ландшафтів заплави в антропогенні.

Ключові слова: заплава, Південний Буг, ландшафти, урочище, рослинність.

Лаврик А.Д. Сравнительный анализ структуры натуральных и антропогенных ландшафтов поймы Южного Буга. Проведен сравнительный анализ структуры натуральных и антропогенных ландшафтов поймы Южного Буга в пределах сел Медвидка – Лавровка Винницкой области. Описаны урочища современной поймы. Картоосхеми детально отражают процесс преобразования натуральных ландшафтов поймы в антропогенные.

Ключевые слова: пойма, Южный Буг, ландшафты, урочище, растительность.

Lavryk O.D. Comparative analysis of the structure of natural and anthropogenic landscapes of the floodplain of the Southern Buh River. A comparative analysis of the structure of natural and anthropogenic landscapes of the Southern Buh River floodplain in limits of villages Medvidka - Lavrivka Vinnytsia region. Described natural boundary of modern floodplain. Maps detail reflect the process of converting natural landscapes in anthropogenic landscapes of floodplain.

Keywords: floodplain, Southern Buh River, landscapes, natural boundary, vegetation.

Постановка проблеми. Активне ведення водогосподарського будівництва та гірничовидобувних робіт у долині Південного Бугу в ХХ ст. призвело до повної антропогенізації натуральних ландшафтів заплави. Якщо аквально ділянки плес та переказів (натуральні ландшафти річищ) можна фрагментарно спостерігати між «ланцюгами» ставків і водосховищ, то натуральні ландшафти заплави знайти важко. Разом з тим, до цього часу збереглися унікальні куточки природи, де заплава існує майже у первісному стані. У долині Південного Бугу між селами Медвідка та Лаврівка Вінницької області можна спостерігати як натуральні, так і антропогенні ландшафти заплави. Проведення порівняльного аналізу структури заплави, яка не зазнала корінних змін, з трансформованою заплавою, дає змогу зрозуміти процес її антропогенізації.

Аналіз досліджень та публікацій. З 80-х років ХХ ст. вивченням натуральних та антропогенних ландшафтів заплави річок Правобережної України займається Г.І. Денисик [2-4]. Натуральні ландшафти заплави Південного Бугу частково описані Л.І. Стефанковим [9]. Вплив водогосподарського будівництва на рослинність заплави Південного Бугу досліджували В.С. Залетаєв [6], Л.І. Стефанков [6-8] та Н.В. Паращук [8]. Природні ландшафти околиць сіл Медвідка та Лаврівка Вінницької області розглядали Г.І. Денисик та О.П. Чиж при дослідженні лісостепових полів України [5]. Однак комплексне вивчення заплави Південного Бугу ще не було проведене, тому означена проблема вимагає детального аналізу.

Постановка завдання. Порівняти структуру натуральних та антропогенних ландшафтів заплави Південного Бугу між селами Медвідка та Лаврівка;

розглянути причини, які зумовили її зміну.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення *натуральних ландшафтів заплави* (рис. 1) вибрана ділянка заплави, розташована на 0,5 км нижче за течією

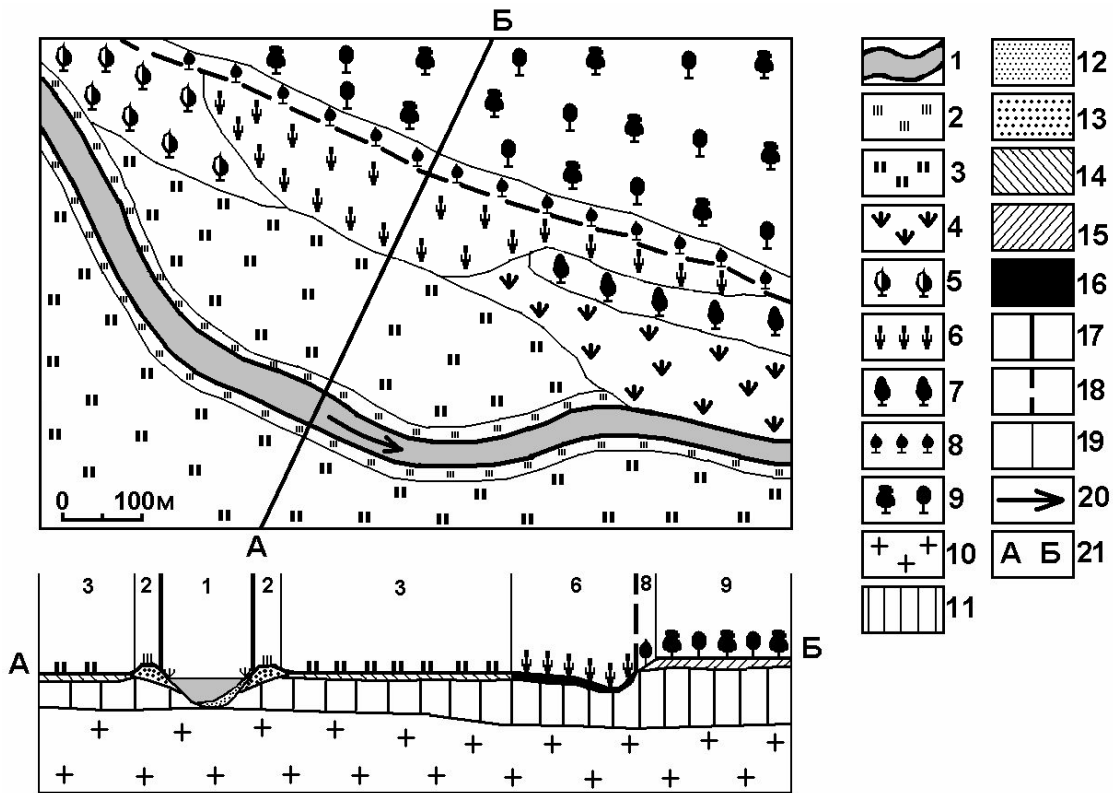


Рис. 1. Сучасна (2009 р.) структура натуральних ландшафтів заплави р. Південний Буг в районі села Медвідки.

Русловий тип місцевостей. Аквальні ділянки: 1 – плесо (ширина 50-60 м, глибина 4-5 м) з вузькими смугами (1-1,5 м) прибережної очеретяно-осокової рослинності на замулених відкладах. **Заплавний тип місцевостей.** Урочища: 2 – прирусловий вал шириною 10-12 м із лучно-злаковою рослинністю на піщаних ґрунтах; 3 – мікрогорбкуваті суپیщані поверхні з свіжими луками із лучно-злаковою рослинністю на лучних піскувато-середньосуглинкових ґрунтах; 4 – заболочені пониження з надмірно-зволоженими луками із осоково-різнотравною рослинністю на заболочених ґрунтах; 5 – рівні супіщані поверхні із вербово-вільховими заростями на лучних піскувато-середньосуглинкових ґрунтах; 6 – притерасне пониження із осоково-різнотравною рослинністю на заболочених ґрунтах; 7 – притерасне пониження із вільховими заростями (вільшняками) на торфво-болотних ґрунтах. **Надзаплавно-терасовий тип місцевостей.** Урочища: 8 – похилена (28°) в сторону річища піщана поверхня першої тераси із заростями вільхи чорної на піскувато-середньосуглинкових дерново-слабокідзолистих ґрунтах; 9 – слабкохвилясті піщані поверхні першої тераси із дубово-грабовими лісами на піскувато-середньосуглинкових дерново-слабокідзолистих ґрунтах. **Ландшафтний профіль:** 10 – кристалічні породи; 11 – суглинки; 12 – відклади замулу; 13 – піщані ґрунти; 14 – лучні піскувато-середньосуглинкові ґрунти; 15 – піскувато-середньосуглинкові дерново-слабокідзолисті ґрунти; 16 – заболочені ґрунти. **Межі:** 17 – руслового та заплавного типів місцевостей; 18 – заплавного та надзаплавно-терасового типів місцевостей; 19 – урочищ. **Інші позначення:** 20 – напрям течії; 21 – ландшафтний профіль.

від злиття річки Згар з Південним Бугом. Наземні заплавні урочища розташовані на низькому рівні (висота берега над урізом води 0,5-0,7 м) і сформовані на основі типової в геоморфологічному відношенні заплави. Сліди антропогенного впливу майже відсутні, що й зумовило збереження заплави в «класичному» вигляді. Серед натуральних ландшафтів заплави виділено такі урочища:

– *урочища прируслових валів низької заплави*. В районі дослідження (територія на захід від с. Медвідка) знаходяться два урочища, які належать до цього типу. Обидва прируслових вали простягнулися з північного заходу на південний схід, утворюючи С-подібний вигин. Лівобережний прирусловий вал має довжину 1 км, його відносна висота 0,3-0,5 м, ширина – 10-12 м. Прируслові вали складені піщаним алювієм, який вкритий тонким шаром намулу. Трав'яний покрив складають тонконіг лучний, грястиця збірна, костриця лучна. Друге урочище розташоване на правому березі Південного Бугу. Його основною відмінністю від попереднього є те, що тут на відстані 50-100 м зустрічаються поодинокі екземпляри вільхи чорної.

– *Урочища мікрогорбкуватих супіщаних поверхонь з свіжими луками* із лучно-злаковою рослинністю на лучних піскуваті-середньосуглинкових ґрунтах розташовуються як на лівому, так і на правому берегах. Максимальна ширина лівобережного урочища сягає 150 м. Плоска поверхня щільно задернована лучним різнотрав'ям: тонконіг лучний, герань лучна, щавель кінський, перстач гусячий, горошок мишачий, вероніка колосиста, конюшина повзуча, деревій звичайний. Частково урочище розрите дикими кабанями, площа окремих місць годівлі становить 2х2 м.

– *Урочище заболочених понижень з надмірно-зволоженими луками* із осоково-різнотравною рослинністю на заболочених ґрунтах характерне лише для лівобережної частини заплави. Воно знаходиться безпосередньо біля урізу води і має ширину 60-100 м. Рослинність сформована очеретом високим, рогозом широколистим, айром звичайним та різними видами осок. Урочище є ареалом проживання диких птахів: качки сірої, курочки водяної, вівсянки очеретяної тощо.

– *Урочище рівних супіщаних поверхонь із вербово-вільховими заростями* на лучних піскуваті-середньосуглинкових ґрунтах розташоване у лівобережній заплаві. Ширина урочища коливається від 45 до 110 м. Перший ярус формують верба ламка та вільха чорна. Висота дерев 9-11 м, середній діаметр стовбурів 16-19 см. У другому ярусі ростуть верба козяча, бруслина європейська, бузина чорна. У трав'яному покриві зустрічаються конюшина повзуча, валеріана лікарська, кропива дводомна, перстач гусячий.

– *Урочище притерасного пониження із осоково-різнотравною рослинністю* на заболочених ґрунтах прилягає до першої надзаплавної тераси. Витягнуте у південно-східному напрямі, ширина – 45-100 м. Поверхня урочища нижча від центральної частини заплави. Ґрунти заболочені, нерідко зустрічаються виходи ґрунтових вод. У рослинному покриві домінують очерет високий, айр звичайний та різні види родини осокових. Висота окремих екземплярів очерету високого сягає 3,5 м.

– *Урочище притерасного пониження із вільшняками* на торфово-болотних ґрунтах. Перший ярус представлений вільхою чорною. Висота дерев у середньому 15-19 м, діаметр стовбурів – 30-40 см. Зустрічаються екземпляри, в яких з одного старого кореня виростають до 7-8 молодих стовбурів.

Щільність деревостою висока. Підлісок формують біла акація, верба ламка, жимолость татарська та бузина чорна. Травостій складають підмаренник чіпкий, паслін солодкогіркий, кропива дводомна, щавель кінський та болиголов плямистий. Для урочища звичним явищем є підрите коріння дерев - місця годівлі диких кабанів. Вільшняки часто є ареалом поширення вужів звичайних.

До початку XVII ст. заплава Південного Бугу між селами Медвідка та Лаврівка залишалася у натуральному стані (рис. 2, 5, 6). *Антропогенні ландшафти*

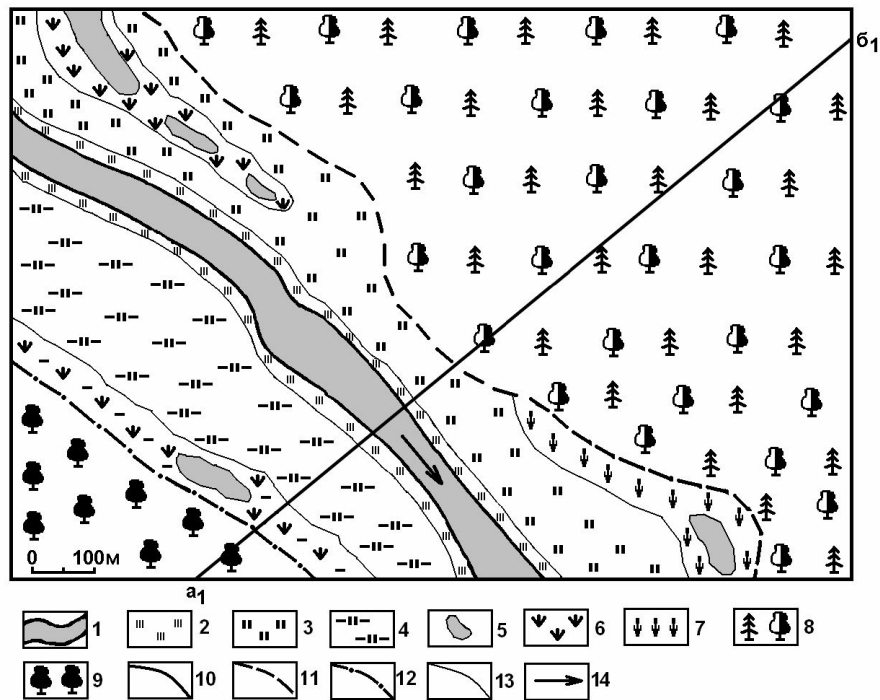


Рис. 2. Відновлена (поч. XVII ст.) структура натуральних ландшафтів заплави р. Південний Буг в районі села Лаврівки.

Русловий тип місцевостей. Аквальні ділянки: 1 – плесо (ширина 50-60 м, глибина 4-5 м) з вузькими смугами (1 м) прибережної очеретяно-осокової рослинності на замулених відкладах. **Заплавний тип місцевостей.** Урочища: 2 – прирусловий вал шириною 15 – 20 м із лучно-злаковою рослинністю та заростями верби ламкої та вужкатої на піщаних ґрунтах; 3 – мікрогорбкуваті супіщані поверхні з свіжими луками із лучно-злаковою рослинністю на піщаних дерново-слабокідзолистих ґрунтах; 4 – мікрогорбкуваті супіщані поверхні з свіжими луками із лучно-злаковою рослинністю на лучно-болотних ґрунтах; 5 – озера-стариці (глибина 1,5-2 м, площа 0,1-0,8 га); 6 – заболочені пониження з надмірно-зволуженими луками із осоково-різнотравною рослинністю на заболочених ґрунтах; 7 – притерасне пониження з осоково-різнотравною рослинністю на заболочених ґрунтах. **Надзаплавно-терасовий тип місцевостей.** Урочища: 8 – слабкохвилясті піщані поверхні першої тераси з дубово-березово-сосновими лісами на піщаних дерново-слабокідзолистих ґрунтах. **Схилний тип місцевостей.** Урочища: 9 – слабкопокаті лесові схили з дубовими лісами на піскуваті-середньосуглинкових ґрунтах. **Межі:** 10 – руслового та заплавного типів місцевостей; 11 – заплавного та надзаплавно-терасового типів місцевостей; 12 – заплавного та схилового типів місцевостей; 13 – урочищ. **Інші позначення:** 14 – напрям течії; а₁-б₁ – ландшафтний профіль.

заплави почали формуватися з 1600 р. (рік заснування с. Медвідки [1]). Спочатку вплив людини на заплаву проявлявся у випасанні худоби та щорічних сінокосах. У першій половині ХХ ст. в лівобережній заплаві поблизу с. Лаврівка розпочали видобувати поклади торфу та піску відкритим способом. Тогочасні натуральні ландшафти заплави та першої надзаплавної тераси виступили основою для формування сучасних антропогенних ландшафтів заплави. Кар'єрні розробки піску в лівобережній заплаві (нижче за течією від сучасного мосту) знищували першу надзаплавну терасу і тим самим збільшували площу заплави (рис. 3, 5). Птахоферма, що попередньо була збудована на цій терасі залишилася своєрідним «острівцем», який до цього часу піднімається над рівнем заплави на 2-2,5 м. За неповне століття ширина заплави збільшилася майже в 6 разів. У другій половині ХХ ст. видобуток піску припинили. До початку ХХІ ст. на дні колишнього піщаного кар'єру сформувалися нові (антропогенні) типи урочищ. На місці колишньої птахоферми організували присадибне господарство рекреаційного комплексу. Після чого, на початку 2009 р., неподалік були створені дві копанки (рис. 4, 5).

Серед усієї різноманітності антропогенних типів і видів урочищ заплави Південного Бугу в районі дослідження доцільно розглянути найбільш специфічні, які відображають їх сучасну ландшафтну структуру.

Водні антропогенні ландшафти. *Озера-стариці* знаходяться у лівобережній заплаві вище за течією від залізобетонного мосту. Розміри різні (довжина від 70 до 100 м, ширина 40-50 м). Глибина 1-1,5 м, дно замулене, площа водної поверхні – 0,3-0,5 га. Вода стояча, поверхня вкрита на 50-60% ряскою малою, жабурником звичайним, глечиками жовтими, а в прибережній частині айром звичайним, рогозом широколистим та різними видами осок. Часто серед озер ростуть куці верби вужкатої.

Меліоративні канали. На правому березі канал знаходиться на межі заплавного та схилового типів місцевостей, строго паралельно до лінії схилу. Для нього характерне явище «цвітіння води». Лівобережний канал сполучає озеро-старицю з річкою, роблячи характерний вигин, що нагадує літеру «J». Ширина каналів 2-3 м, глибина – 1-1,5 м. Дно замулене, глибина замулу становить 0,5-0,7 м. Вода стояча, її поверхня на 80-90% вкрита ряскою малою та жабурником звичайним, у прибережній частині зростають осоки.

Копанки знаходяться між прирусловим валом лівобережної заплави та присадибним господарством рекреаційного комплексу. Урочища мають форму прямокутників з розмірами сторін 15x25 м та 15x30 м та площею 0,03-0,04 га. З боків вони оточені земляними валами, які ще не встигли зарости травною. Висота валів – 1,5-2 м. Копанки неглибокі (1-1,5 м), дно тверде, без відкладів замулу. Водна і прибережна рослинність відсутня. Обидві копанки розділяє насипний рів, який виконує функцію дороги, що веде через прирусловий вал до річки. Для потреб рекреаційного комплексу в копанках розводять рибу (карасів сріблястих, сазанів, білих товстолобиків, білих амурів) та раків річкових.

Сільськогосподарські ландшафти. *Урочища прируслових валів* із лучно-злаковою рослинністю та заростями верби ламкої і вужкатої на піщаних ґрунтах. Вали розташовані на обох берегах річки. Ширина урочищ 15-20 м, над рівнем заплави підняті на 0,5-0,6 м. Трав'яний покрив формують тонконіг лучний, грястиця збірна та костриця лучна. Використовуються місцевим населенням для випасу худоби.

Урочища мікрогорбкуватих суніщаних поверхонь з свіжими луками із

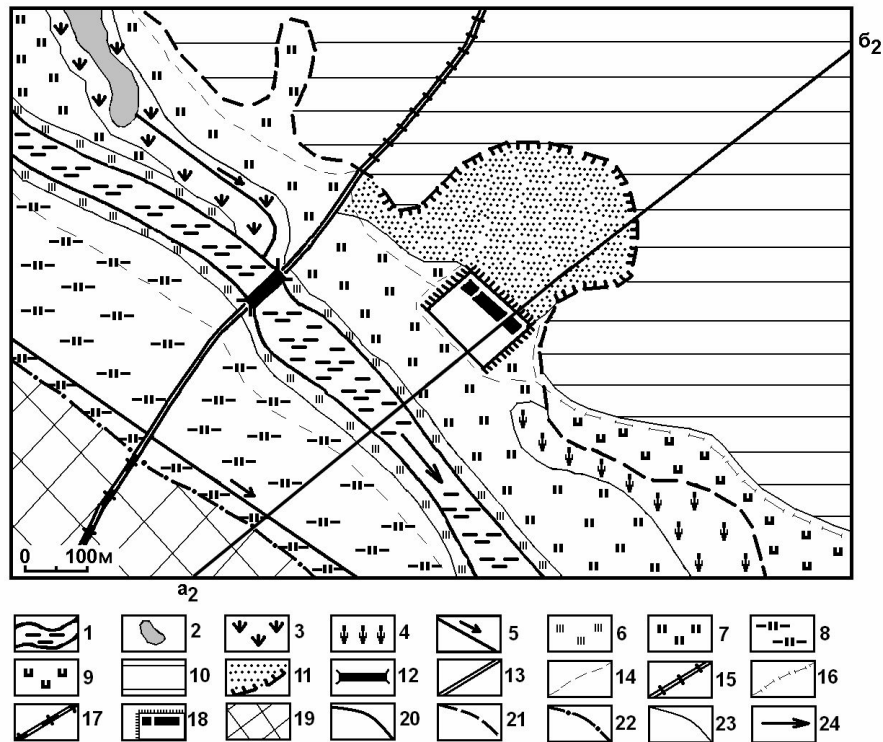


Рис. 3. Відновлена (60-ті роки ХХ ст.) структура антропогенних ландшафтів заплави р. Південний Буг в районі села Лаврівки.

Водні антропогенні ландшафти. Руслові. Аквальні ділянки: 1 – плесо (ширина 50-60 м, глибина 4-5 м) з мулистим дном, в яке на 1,5 м заглиблені дерев'яні опори мосту, та вузькими смугами (1-1,5 м) прибережної очеретяно-осокової рослинності на замулених відкладах. **Заплавні.** Урочища: 2 – озера-стариці (глибина 1-1,5 м, площа 0,7-0,8 га) частково замулені та зарослі водно-болотною рослинністю; 3 – заболочені пониження з надмірно-зволоченими луками із осоково-різнотравною рослинністю на заболочених ґрунтах; 4 – притерасне пониження з осоково-різнотравною рослинністю на заболочених ґрунтах; 5 – неглибокі (1,5-2 м), шириною 2-3 м меліоративні канали. **Сільськогосподарські ландшафти. Лучно-пасовищні. Заплавні.** Урочища: 6 – прирусловий вал шириною 15-20 м із лучно-злаковою рослинністю та заростями верби ламкої і вушкатої на піщаних ґрунтах під випас; 7 – мікрогорбкуваті супіщані поверхні з свіжими луками із лучно-злаковою рослинністю на піщаних дерново-слабокідзолистих ґрунтах під випас; 8 – мікрогорбкуваті супіщані поверхні з свіжими луками із лучно-злаковою рослинністю на лучно-болотних ґрунтах під сінокіс та випас. **Надзаплавно-терасові.** Урочища: 9 – мікрогорбкуваті піщані поверхні першої тераси із свіжими луками із лучно-злаковою рослинністю на піщаних дерново-слабокідзолистих ґрунтах. **Польові. Надзаплавно-терасові.** Урочища: 10 – вирівняні піщані поверхні зайняті під баштанними культурами на піщаних дерново-слабокідзолистих ґрунтах. **Промислові (гірничопромислові) ландшафти. Кар'єрно-відвальні. Піщаний варіант монокотлованного типу місцевостей.** Урочища: 11 – горбкувата піщана поверхня кар'єру глибиною 2,5-3 м, площею 5,2-5,3 га без рослинного покриву. **Дорожні ландшафти. Шосейні. Ґрунтово-гравійні. Руслові.** Урочища: 12 – дерев'яний міст (ширина 9 м, довжина 52 м) на опорах. **Заплавні.** Урочища: 13 – невисокі (0,5-1 м) глинисто-щербнюваті насипи, шириною до 5 м, із різнотравно-рудеральною рослинністю; 14 – польові дороги шириною 2,5-3 м з окремими придорожніми кущами та деревами. **Надзаплавно-терасові.** Урочища: 15 – невисокі (0,5-1 м) шириною до 5 м піщано-гравійні насипи із різнотравно-рудеральною рослинністю; 16 – польові дороги шириною 2,5-3 м, частково задерновані різнотравно-рудеральною

рослинністю. **Схилові.** Урочища: 17 – невисокі (1-1,5 м) шириною 5-6 м глинисто-щебнюваті насипи, частково задерновані різнотравно-рудеральною рослинністю. **Селитебні ландшафти. Сільські. Надзаплавно-терасові.** Урочища: 18 – вирівняна піщана поверхня першої тераси зайнята під забудовою птахоферми на піщаних дерново-слабокідзолистих ґрунтах. **Схилові.** Урочища: 19 – слабопокаті лесові схили зайняті під селитебною забудовою та сільськими городами на піскуватому-середньосуглинкових ґрунтах. **Межі:** 20 – руслового та заплавного типів місцевостей; 21 – заплавного та надзаплавно-терасового типів місцевостей; 22 – заплавного та схилового типів місцевостей; 23 – урочищ. **Інші позначення:** 24 – напрям течії; а₂-б₂ – ландшафтний профіль.

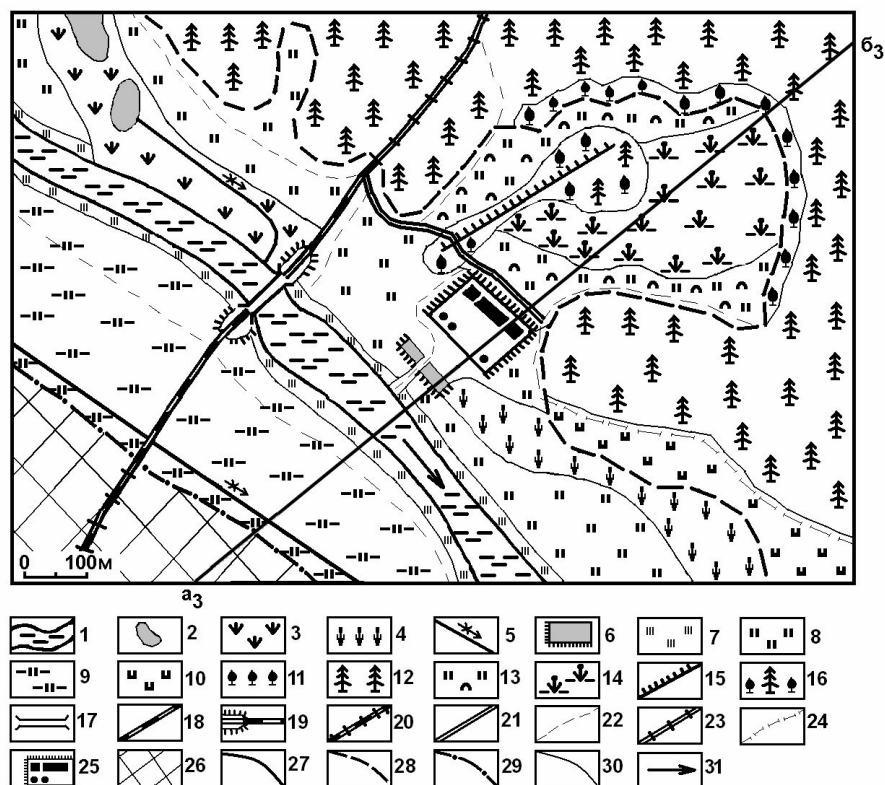


Рис. 4. Сучасна (2009 р.) структура антропогенних ландшафтів заплави р. Південний Буг в районі села Лаврівки.

Водні антропогенні ландшафти. Руслові. Аквальні ділянки: 1 – плесо (ширина 50-60 м, глибина 4-5 м) з мулистим дном, в яке на 2 м заглиблені 3 залізобетонні опори мосту, та вузькими смугами (1-1,5 м) прибережної очеретяно-осокової рослинності на замулених відкладах. **Заплавні.** Урочища: 2 – озера-стариці (глибина 1-1,5 м, площа 0,3-0,4 га) замулені та зарослі водно-болотною рослинністю; 3 – заболочені пониження з надмірно-зволоженими луками із осоково-різнотравною рослинністю на заболочених ґрунтах; 4 – притерасне пониження з осоково-різнотравною рослинністю на заболочених ґрунтах; 5 – неглибокі (1,5-2 м) меліоративні канали шириною 2-3 м, замулені та зарослі водно-болотною рослинністю; 6 – обваловані (висота валу – 1,5-2 м) неглибокі (1-1,5 м) зариблені копанки площею 0,03-0,04 га без водної рослинності. **Сільськогосподарські ландшафти. Лучно-пасовищні. Заплавні.** Урочища: 7 – прирусловий вал шириною 15-20 м із лучно-злаковою рослинністю та заростями верби ламкої і вушкатої на піщаних ґрунтах під випас; 8 – мікрогорбкуваті супіщані поверхні з свіжими луками із лучно-злаковою рослинністю на піщаних дерново-слабокідзолистих ґрунтах під випас; 9 – мікрогорбкуваті супіщані поверхні з свіжими луками із лучно-злаковою рослинністю на лучно-болотних ґрунтах під сінокіс та випас. **Надзаплавно-терасові.** Урочища: 10 –

мікрогорбкуваті піщані поверхні першої тераси із свіжими луками із лучно-злаковою рослинністю на піщаних дерново-слабокідзолистих ґрунтах. **Лісові антропогенні ландшафти. Лісокультурні. Надзаплавно-терасові.** Урочища: 11 – похилена в сторону річища (до 30°) піщана поверхня першої тераси з заростями вільхи чорної на піщаних дерново-слабокідзолистих ґрунтах; 12 – вирівняні піщані поверхні першої тераси з сосновими лісами на піщаних дерново-слабокідзолистих ґрунтах. **Промислові (гірничопромислові) ландшафти. Кар’єрно-відвальні. Піщаний варіант монокультурного типу місцевостей. Відвальні ландшафтні ділянки.** Урочища: 13 – мікрогорбкуваті суглинисто-піщані поверхні, заростаючі рудерально-злаковою рослинністю; 14 – заболочені пониження, підтоплені ґрунтовими водами та заростаючі водно-болотною рослинністю; 15 – неглибока траншея (глибина 1-1,5 м, ширина 2-3 м) з бічним суглинисто-піщаним валом (висотою 1-1,5 м), заростаючі рудеральною рослинністю; 16 – горбкуваті суглинисто-піщані поверхні, зарослі вільхою чорною та сосною звичайною. **Дорожні ландшафти. Шосейні. Асфальтово-бетонні. Руслові.** Урочища: 17 – залізобетонний міст (ширина 10 м, довжина 65 м) на трьох опорах. **Заплавні.** Урочища: 18 – відрізки асфальтованих доріг (довжина до 300 м, ширина 8-9 м) на невисоких (0,5-1 м) суглинистих насипах із різнотравно-рудеральною рослинністю; 19 – високі (до 3 м) суглинисто-піщані насипи під асфальтованою дорогою з крутими (30-35°) слабкородованими схилами, зарослі рудеральною рослинністю, вербою вушкатою і сосною звичайною. **Схиліві.** Урочища: 20 – відрізки асфальтованих доріг (довжина до 200 м, ширина 8-9 м) з підрізними (до 18°) суглинисто-піщаними насипами із задернованими схилами. **Ґрунтово-гравійні. Заплавні.** Урочища: 21 – невисокі (0,5-1 м) глинисто-щебнюваті насипи, шириною до 4 м, із різнотравно-рудеральною рослинністю; 22 – польові дороги шириною 2,5-3 м з окремими придорожніми кущами та деревами. **Надзаплавно-терасові.** Урочища: 23 – невисокі (0,5-1 м) шириною до 5 м піщано-гравійні насипи із різнотравно-рудеральною рослинністю; 24 – польові дороги шириною 2,5-3 м, частково задерновані різнотравно-рудеральною рослинністю. **Рекреаційні ландшафти. Надзаплавно-терасові.** Урочища: 25 – вирівняна піщана поверхня першої тераси зайнята під забудовою присадибного господарства рекреаційного комплексу на піщаних дерново-слабокідзолистих ґрунтах. **Селитебні ландшафти. Сільські. Схиліві.** Урочища: 26 – слабопокаті лесові схили зайняті під селитебною забудовою та сільськими городами на піскуватому-середньосуглинковим ґрунтах. **Межі:** 27 – руслового та заплавного типу місцевостей; 28 – заплавного та надзаплавно-терасового типів місцевостей; 29 – заплавного та схилового типів місцевостей; 30 – урочищ. **Інші позначення:** 31 – напрям течії; а3-б3 – ландшафтний профіль.

лучно-злаковою рослинністю на лучно-болотних ґрунтах під сінокіс та випас. Урочища шириною 150-240 м знаходяться у правобережній заплаві. Рослинний покрив формують перстач гусячий, конюшина повзуча, тонконіг лучний, грястиця збірна, костриця лучна. Внаслідок надмірного випасу худоби висота травостою у літній період не перевищує 4-5 см.

Промислові (гірничопромислові) ландшафти. Урочище мікрогорбкуватих суглинисто-піщаних поверхонь, що заростають рудерально-злаковою рослинністю, на місці колишнього піщаного кар’єру. Поверхня майже рівна, місцями мікропідвищення чергуються з мікропониженнями. Рослинний покрив формують пирій повзучий, деревій звичайний, конюшина повзуча, кульбаба лікарська та стеноктус однорічний. У мікропониженнях часто зустрічаються ареали ситника розлогого. Загальна висота травостою не перевищує 25-30 см. Урочище межує з першою надзапlavною терасою, на якій росте сосновий ліс. Перепад висоти між заплавою і терасою становить 2,5-3 м. Ця перехідна зона має крутизну схилу 25-30°. Травостій перехідної зони формують тонконіг лучний та дивина ведмежа.

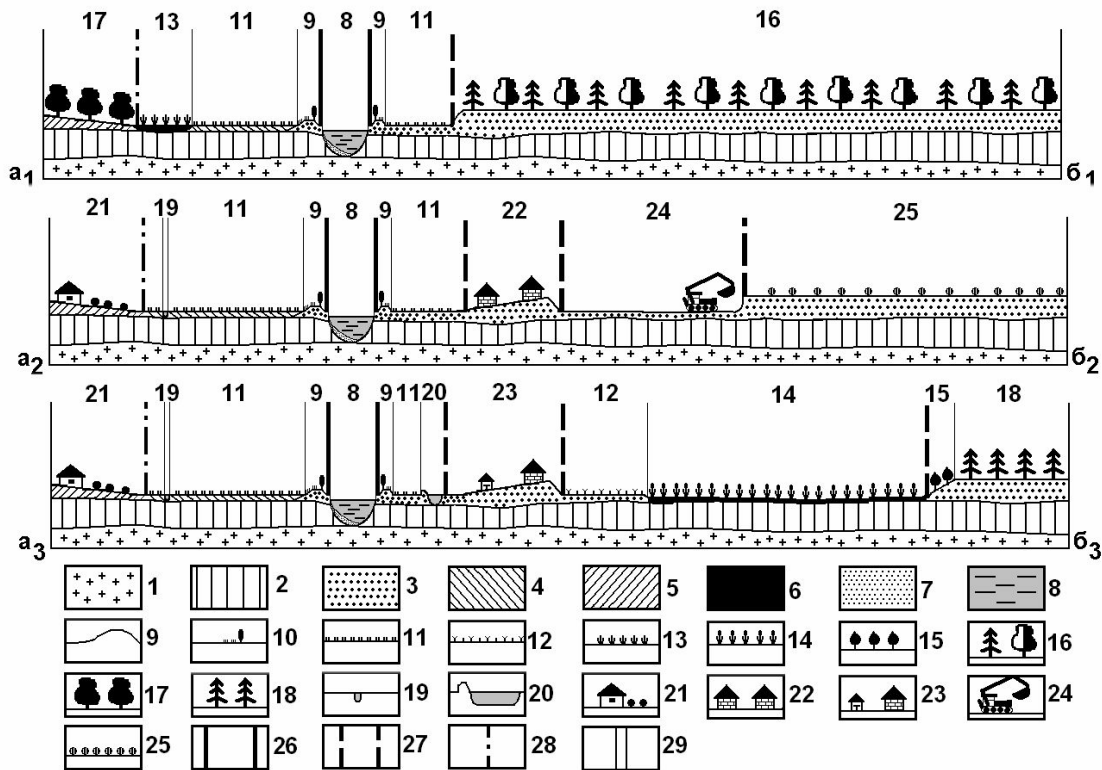


Рис. 5. Відновлені (а₁, б₁ і а₂, б₂) та сучасний (а₃, б₃) ландшафтні профілі заплави р. Південний Буг в районі села Лаврівки.

1 – кристалічні породи, 2 – лесоподібні суглинки, 3 – піщані дерново-слабокідзолисті ґрунти, 4 – лучно-болотні ґрунти, 5 – піскувато-середньосуглинкові ґрунти, 6 – заболочені ґрунти, 7 – відклади намулу; 8 – плесо, 9 – прирусловий вал, 10 – прибережні дерева та кущі, 11 – лучно-злакова рослинність, 12 – рудерально-злакова рослинність; 13 – очеретяно-осокова рослинність, 14 – водно-болотна рослинність, 15 – вільшняки, 16 – дубово-березово-соснові ліси, 17 – дубові ліси, 18 – соснові ліси, 19 – канал, 20 – копанка, 21 – сільські будинки згородами, 22 – птахоферма, 23 – будівлі рекреаційного комплексу, 24 – кар'єр, 25 – баштанні культури. **Межі:** 26 – руслового та заплавного типу місцевостей; 27 – заплавного та надзаплавно-терасового типів місцевостей; 28 – заплавного та схилового типів місцевостей; 29 – урочищ.

Іноді зона розкопана до глибини 5 м. Місцеве населення продовжує вручну видобувати пісок, вкопуючись «під сосновий ліс» до такої міри, що коренева система «зависає» в повітрі над заплавою. У таких заглибленнях туристи створюють смітники, що поступово заростають щирцею білою, осотом рожевим, лопухом великим та дивиною ведмежою.

У центральній частині колишнього кар'єру прокладена *траншея* у північно-східному напрямку. Будівництво траншеї було зумовлено відведенням підземних вод з дна функціонуючого кар'єру. Довжина траншеї – понад 270 м, ширина – 2-3 м, глибина 1-1,5 м. Вздовж всієї траншеї насипаний суглинисто-піщаний вал, що заростає пирієм повзучим, конюшиною повзучою, кульбабою лікарською, стенактисом однорічним та дивиною ведмежою.

Урочище заболоченого пониження дна колишнього кар'єру. Пониження підтоплені ґрунтовими водами та заростають водно-болотною рослинністю.

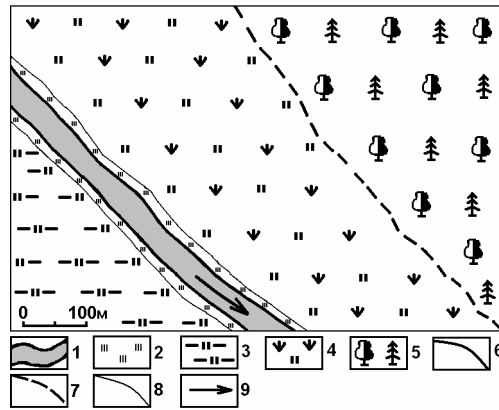


Рис. 6. Відновлена (кін. XIX ст.) структура натуральних ландшафтів заплави р. Південний Буг між селами Медвідка та Лаврівка.

Русловий тип місцевостей. Аквальні ділянки: 1 – плесо (ширина 55-60 м, глибина 4-5 м) з вузькими смугами (1 м) прибережної очеретяно-осокової рослинності на замулених відкладах. **Заплавний тип місцевостей.** Урочища: 2 – прирусловий вал шириною 10-12 м із лучно-злаковою рослинністю на піщаних ґрунтах; 3 – мікрогорбкуваті супіщані поверхні з свіжими луками із лучно-злаковою рослинністю на лучно-болотних ґрунтах; 4 – мікрогорбкуваті торфові поверхні з надмірно зволуженими луками із різнотравно-осоковою рослинністю на лучно-болотних ґрунтах. **Надзаплавно-терасовий тип місцевостей:** Урочища: 5 – слабкохвилясті піщані поверхні першої тераси з дубово-березово-сосновими лісами на піщаних дерново-слабокідзолистих ґрунтах. **Межі:** 6 – руслового та заплавного типів місцевостей; 7 – заплавного та надзаплавно-терасового типів місцевостей; 8 – урочищ. **Інші позначення:** 9 – напрям течії.

Урочище займає більшу частину дна колишнього кар'єру, його довжина до 400 м, ширина – 160-190 м. В урочищі зустрічаються неглибокі озерця (0,5-1 м) з чистою водою, площею до 0,001-0,002 га. У рослинному покриві домінують очерет високий, айр звичайний, різні види осок та верба вушката.

На лівому березі Південного Бугу між селами Медвідка та Лаврівка заплавний тип місцевостей трансформований у тип місцевостей траншейно-болотних пустирів (рис. 6, 7). У 50-60-х роках ХХ ст. видобуток торфу здійснювали машинно-формовочним способом, під час якого торфове болото порушувалося траншеями – кар'єрами, які одразу ж заповнювалися водою. Між траншеями залишилися вироблені ділянки (смуги) торфу [3]. Сучасні *траншейні водойми* мають глибину 1-1,5 м та ширину 3-4 м, витягнуті паралельно до течії річища на довжину 0,5 км. Водна поверхня на 30% вкрита ряскою малою, жабурником звичайним та глечиками жовтими. Поблизу водойм розташовуються невисокі *торфово-болотні насипи* (висотою 2-2,5 м). Рослинний покрив насипів формують осока гостроподібна, очиток їдкий, кульбаба лікарська, льонюк жовтий, стенактис однорічний, верби вушката та гостролиста. *Вироблені смуги торфу* мають нерівну поверхню і заростають мітлицею тонкою, мітлицею повзучою, осокою гостро подібною та вербою вушкатою.

Дорожні ландшафти. *Відрізки асфальтованих доріг* (довжина до 300 м) на невисоких (0,5-1 м) суглинистих насипах із різнотравно-рудеральною рослинністю. Дорога перетинає лівобережну та правобережну заплави Південного Бугу з північного сходу на південний захід. Загальна протяжність дороги у межах

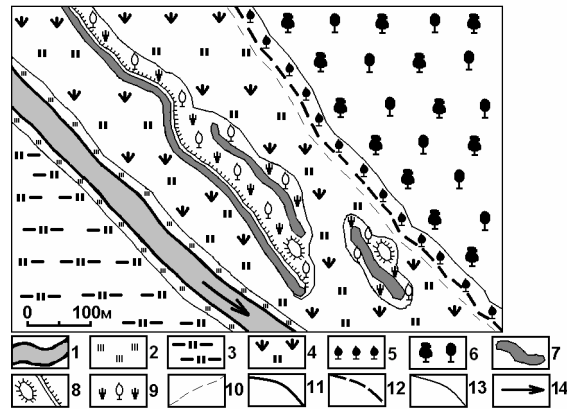


Рис. 7. Сучасна (2009 р.) структура антропогенних ландшафтів заплави р. Південний Буг між селами Медвідка та Лаврівка.

Водні натуральні ландшафти. Руслові. Аквальні ділянки: 1 – плесо (ширина 55-60 м, глибина 4-5 м) з вузькими смугами (1-1,5 м) прибережної очеретяно-осокової рослинності на замулених відкладах. **Сільськогосподарські ландшафти. Лучно-пасовищні. Заплавні.** Урочища: 2 – прирусловий вал шириною 10-12 м із лучно-злаковою рослинністю та заростями верби ламкої і вушкатої на піщаних ґрунтах під випас; 3 – мікрогорбкуваті супіщані поверхні з свіжими луками із лучно-злаковою рослинністю на лучно-болотних ґрунтах під сінокіс та випас; 4 – мікрогорбкуваті торфові поверхні з надмірно зволженими луками із різнотравно-осоковою рослинністю на лучно-болотних ґрунтах. **Лісові антропогенні ландшафти. Лісокультурні. Надзаплавно-терасові.** Урочища: 5 – похилена в сторону річища (до 27°) піщана поверхня першої тераси з заростями вільхи чорної на суглинистих дерново-слабокідзолистих ґрунтах; 6 – слабкохвилясті піщані поверхні першої тераси з дубово-грабовими лісами на суглинистих дерново-слабокідзолистих ґрунтах. **Промислові (гірничопромислові) ландшафти. Тип місцевостей траншейно-болотних заплавних пустирів.** Урочища: 7 – неглибокі (1,5-2,5 м) траншейні водойми, поступово заростаючі ряскою малою та глечиками жовтими; 8 – невисокі (1,5-2 м) торфово-болотні насипи, зарослі осокою та вербняком; 9 – вироблені нерівні смуги торфу, зарослі лучно-болотною рослинністю та вербняком. **Дорожні ландшафти. Шосейні. Ґрунтово-гравійні. Заплавні.** Урочища: 10 – польові дороги шириною 2-2,5 м, зарослі різнотравною рослинністю. **Межі:** 11 – руслового та заплавного типів місцевостей; 12 – заплавного та надзаплавно-терасового типів місцевостей; 13 – урочищ. **Інші позначення:** 14 – напрям течії.

заплави понад 0,5 км. Ширина проїжджої частини – 8-9 м. Рослинний покрив насипів формують стенокис однорічний, спориш звичайний, лобода біла, гикавка сіра та деревій звичайний.

Високі суглинисто-піщані насипи під асфальтованою дорогою з крутими (30-35°) слабкоеродованими схилами, зарослі рудеральною рослинністю, вербою вушкатою і сосною звичайною. Основою фундаменту насипів є прируслові вали заплави річки. Довжина насипів – 40-45 м, висота збільшується від рівня заплави до 3 м. Трав'янистий покрив бічних схилів насипів формують спориш звичайний, тонконіг лучний, гикавка сіра та деревій звичайний.

Невисокі глинисто-щебнюваті насипи (висота 0,5-1 м) із різнотравно-рудеральною рослинністю прокладені у лівобережній заплаві. Ширина насипів до 4 м. За щебеневиї матеріал використані граніти та гнейси різного розміру (Ø3-10 см). Рослинний покрив насипів формують стенокис

однорічний, спориш звичайний, тонконіг лучний, гикавка сіра та дивина ведмежа.

Польові дороги з окремими придорожніми кущами та деревами. Дороги прокладені як у правобережній, так і в лівобережній заплавах. На правому березі дорога сформувалася в центральній заплаві ближче до прируслового валу і спрямована паралельно до течії річки. На лівому березі дороги утворюють справжнє «мереживо» і перетинають заплаву у різних напрямках. Як правило дорога представляє собою дві паралельних колії без рослинного покриву, ширина яких не перевищує 2,5-3 м.

Висновок. Ландшафти заплави Південного Бугу в межах сіл Медвідка – Лаврівка Вінницької області зазнали значної трансформації. Зміна заплави та збільшення її площі відбувалися за рахунок прокладання меліоративних каналів, видобутку покладів торфу та знищення першої піщаної надзаплавної тераси внаслідок гірничопромислових розробок. Зараз трансформована територія заплави майже не використовується у господарському відношенні, новоутворені антропогенні урочища потребують рекультивациі. Урочища, які не зазнали впливу людини, виступають носіями інформації про натуральні ландшафти. Охорона таких ландшафтних комплексів суттєво збільшить кількість природоохоронних територій заплави р. Південний Буг.

1. Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]: Регіони України та їх склад. Облікова картка с. Медвідка Вінницька область, Вінницький район. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/pls/z7502/A005?rdat1=20.10.2003&rf7571=1563>. – Заголовок з екрану.
2. Денисик Г.И. Поймы малых рек Правобережной Украины: освоение и современное состояние / Г.И. Денисик // География и природные ресурсы. – Новосибирск : Наука, 1988. – № 2. – С. 56-60.
3. Денисик Г. И. Антропогенні ландшафти Правобережної України: монографія / Г.И. Денисик – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
4. Денисик Г.И. Лісополе України : [монографія] / Г.И. Денисик . – Вінниця: Тезис, 2001. – 284 с.
5. Денисик Г.И. Лісостепові полісся : [монографія] / Г.И. Денисик, О.П. Чиж. – Вінниця: Теза, 2007. – 210 с.
6. Залетаев В.С. Изменение экосистем под влиянием водохранилищ в поймах Волги и Южного Буга / В.С. Залетаев, Л.И. Стефанков // Экосистемы речных пойм: структура, динамика, ресурсный потенциал / Под ред. В.С. Залетаева. – М.: РАСХН, 1997. – С. 118-174.
7. Стефанков Л.И. Влияние водохозяйственного строительства на развитие природных комплексов поймы Южного Буга : автореф. дис канд. геогр. наук : спец. 11.00.11 «Охрана окруж. среды и рац. использование прир. ресурсов» / Л.И. Стефанков. – М., 1996. – 28 с.
8. Стефанков Л.И. Водогосподарське будівництво і рослинність заплави Південного Бугу / Л.И. Стефанков, Н.В. Парашук // Середнє Побужжя : [монографія] / За ред. Г.І. Денисика. – Вінниця: Гіпаніс, 2002. – С. 203-215. – (Серія «Поділля: природа і ландшафти»).
9. Стефанков Л. И. Заплава Південного Бугу / Л. И. Стефанков // Середнє Побужжя : [монографія] / За ред. Г.І. Денисика. – Вінниця: Гіпаніс, 2002. – С. 118-121. – (Серія «Поділля: природа і ландшафти»).